

Монтескје
ПЕРСИЈСКА ПИСМА

Наслов ориџинала
MONTESQUIEU
LETTRES PERSANES

превод с француској и објашњења
МАРКО ВИДОЈКОВИЋ

Copyright © 2004
Утопија – Београд
Сва права задржана

МОНТЕСКЈЕ

ПЕРСИЈСКА ПИСМА

УТОПИЈА
Београд 2004

НЕКОЛИКО МИСЛИ О „ПЕРСИЈСКИМ ПИСМИМА“¹

У *Персијским писмима* понајвише се свиђало то што се у њима, и кад човек не мисли о томе, налази нека врста романа. Човек види како она почињу, како се развијају и завршавају: различите личности поређане су у ланцу који их везује. Уколико оне дуже бораве у Европи, утолико нарави тога дела света добијају у њиховој глави мање чудан и мање необичан изглед, а њих више или мање изненађује та необичност и та чудноватост, према разлици њихових карактера. Са друге стране, у азијском харему све је већи наред уколико Узбек дуже одсуствује, то јест уколико више расте његова јарост и уколико се смањује његова љубав.

Уосталом, ова врста романа обично има успеха зато што у њима човек сам себи полаже рачуна о своме садашњем стању; због тога се страсти јаче осећају у њима него у причама које би се могле саставити по њима. И то је један од узрока успеха неких дивних дела која су се појавила после *Персијских писама*.

Најзад, у обичним романима одступања се могу допустити само онда када она сама за себе сачињавају нов роман. У њих се не би могла унети размишљања, зато што сва лица ни-

¹ Ова разматрања о *Персијским писмима* први пут су објављена 1735. године; претпоставља се да их је написао сам Монтескје.

су ни окупљена у њима ради размишљања, те би то одударало од сврхе и природе дела. Али у облику писама, где се не бирају лица и где предмети о којима се расправља не зависе ни од каквог смера или већ утврђеног плана, писац даје себи то преимућство да роману дода нешто филозофије, политике и морала, и да све то повеже једним скривеним и у неку руку непознатим ланцем.

Персијска писма су у почетку имала тако огромну прођу да су се књижари служили свим чим су могли само да дођу до њиховог продужења. Они су вукли за рукав све оне на које су наилазили и говорили им: „Господине, напишите ми *Персијска писма!*”

Али се из онога што малопре рекох довољно јасно види да та писма не могу имати никаквог наставка¹, а још мање се могу појавити са писмима која би написала нека друга рука, па ма како она била довитљива.²

Има неких духовитости за које су многи људи мислили да су сувише смеле. Али ја их молим да обрате пажњу на природу овога дела. Персијанци, који у њима морају да играју тако крупну улогу, одједном су се обрели у Европи, то јест у другом свету. Било је преко потребно да их за неко време приказујем као пукe незналице и људе пуне предрасуда. Обратио сам пажњу на то да покажем како су се појављивале и развијале њихове мисли. Њихове прве мисли морале су бити необичне: изгледало је да им је ваљало дати само неку врсту необичности која се може ускладити са духовитошћу. Ваљало је само описати осећање које их је обузимало кад су наилазили на нешто што им је изгледало необично. Како су били веома далеко од помисли да се дотакну каквог начела наше религије, они чак нису ни слутили да су необазриви. Те духовитости увек су у вези са осећањем изненађења, никако

¹ Могуће је да је ово алузија на *Нова персијска писма*, која су преведена с енглеског и штампана 1735. године.

² Писац мисли на *Турска писма* Сент-Фоа, која су додата *Персијским писмима* у келнском издању из 1744. године.

са мишљу о истраживању, а још мање са мишљу о критици. Говорећи о нашој религији, ти Персијанци не треба да изгледају ученији него што су били кад су говорили о нашим обичајима и нашим навикама. А ако им се понекад учини да су наше догме необичне, та необичност увек може да се припише њиховом потпуном непознавању веза између тих догми и осталих наших истина.

Ово моје оправдање потиче из моје љубави према великим истинама, без обзира на моје поштовање људског рода, који зацело нисам хтео да погодим у најосетљивије место. Молим читаоца, дакле, да на духовитости о којима говорим у сваком тренутку гледа као на последице изненађења људи који су морали бити изненађени, или као на парадоксе људи који чак нису ни у стању да стварају парадоксе. Молим да се обрати пажња на то да се улепшавање састоји само у контрасту између стварности и необичног, наивног и чудног начина на који је она запажана. Природа и сврха *Персијских њисама* зацело су тако видљиви да се могу преварити само они који буду желели да се сами варају.

УВОД

Овде не исписујем никакву посвету нити тражим да неко брани ову књигу: људи ће је читати, ако је добра, а ако је рђава, не марим да је било ко чита.

Одвојио сам ова прва писма да њима окушам укус публике; имам и много других у својој торби, која ћу моћи да јој дам касније.¹

Али ја ћу то учинити само под условом да останем непознат; јер, ако неко сазна моје име, заћутаћу тога часа. Познајем једну жену која доста добро хода, али која храмље чим је неко гледа.² У мом делу има доста недостатака, те није потребно да показујем критичару и недостатке своје личности. Кад би се знало ко сам, рекло би се: његово дело није у складу с његовим карактером; требало је да утроши своје време на нешто боље: ово није достојно озбиљног човека. Критичари никад не пропуштају да тако мисле, зато што то не изискује велики умни напор.

Персијанци који ово пишу боравили су са мном у истом стану, заједно смо живели. Како су ме сматрали за човека из неког другог света, они нису ништа крили од мене. Доиста, људи који су дошли из толике даљине нису ни могли имати тајни.

¹ Нека од тих писама објављена су 1754. године.

² Не зна се поуздано, али се мисли да је то супруга самог Монтескјеа, која је била врло стидљива.

Они су ми давали већину својих писама; ја сам их преписивао. Чак сам и ухватио нека писма која ми они никако не би поверили, јер су била толико поразна за персијску сујету и љубомору.

Ја овде вршим само дужност преводиоца: сав мој труд састојао се у томе што сам ово дело прилагодио нашим обичајима. Да бих олакшао читаоцу, клонио сам се азијатског начина изражавања колико сам год могао, а спасао га безбројних узвишених израза који би му били до зла бога досадни.

Али то није све што сам учинио за њега. Изоставио сам дуге поздраве у којима Источњаци нису мање издашни од нас, а прешао преко безбројних ситница које с толико муке могу поднети светлост дана и увек морају умрети између два пријатеља.

Да је већина људи који су нам пружили збирке писама учинила то исто, они би видели да од њихова дела не би остало ништа.

Има нешто чему сам се често чудило, а то је да су ови Персијанци исто толико обавештени као и ја сам о обичајима и понашању нашег народа, тако да им је познато чак и оно што је најтананије и да запажају оно што би, уверен сам, измакло погледу многих Немаца који би путовали по Француској. То приписујем њиховом дугом боравку, не узимајући у обзир то што је Азијату лакше да сазна за годину дана какви су обичаји Француза, него Французу да за четири године сазна какви су обичаји Азијата, пошто први исто толико одају какви су колико и други мало шта казују о себи.

Обичај допушта сваком преводиоцу, па чак и најобичнијем коментатору, да заглавље свога превода или својих тумачења украси панегириком оригиналу и да укаже на њихову корисност, на њихову вредност и њихову изврсност. Ја то нисам учинио: лако је погодити разлоге. Један од најјачих састоји се у томе што би то била врло досадна ствар и што би заузела место које је само по себи врло досадно, хоћу да кажем место предговора.

ПИСМО I

УЗБЕК СВОМЕ ПРИЈАТЕЉУ РУСТАНУ

У ИСФАХАН¹

Задржали смо се један дан у Куму.² Пошто смо се поклонили гробу девице која је родила дванаест пророка,³ кренули смо опет на пут, а јуче, двадесет петог дана од нашег поласка из Исхафана, стигли смо у Табриз.⁴

Рика и ја смо можда први Персијанци који су, жудећи за знањем, отишли из своје земље да с муком траже мудрост.

Ми смо рођени у једној напредној краљевини, али нисмо знали да су њене границе у исти мах и границе на-

¹ Исфахан је један од већих персијских градова, кроз њега воде важни каравански путеви.

² Кум (у оригиналу *Ком*) је мањи град у Персији.

³ Фатима, Мухамедова ћерка и жена Мухамедовог брата од стрица Алија, родила је, по народном веровању, дванаест Алахових пророка. Њој стога одају велико поштовање сви муслимани, а нарочито Персијанци. У већ поменутом граду Куму налази се величанствена Фатимина џамија и њен гроб, висок дванаест стопа. Муслимани се овако обраћају Фатими у својим молитвама: „Пречиста, веома праведна и непорочна девице, мајко дванаесторице Алахових пророка, честито колено!“ Народ верује да је Алах однео Фатиму на небо и да је гроб који су подигли верници у ствари празан.

⁴ Табриз (Таврис), град у Азербејдану.

шег знања и да смо могли рачунати само с источњачком просвећеношћу.

Јави ми шта се говори о нашем путовању; нипошто ми немој ласкати: ја и не сматрам да има много људи који одобравају наш поступак. Писмо пошаљи у Ерзурум¹, где ћу се задржати неко време. Збогом, драги мој Рустане. Буди уверен да имаш оданог пријатеља, па ма у којем крају света ја био.

У Табризу, 15. месеца сафара², 1711.

ПИСМО II

УЗБЕК ГЛАВНОМ ЦРНОМ ЕВНУХУ

У ИСФАХАНСКИ САРАЈ³

Ти си верни чувар најлепших жена у Персији; ја сам ти поверио оно што ми је најдраже на свету: у твојим су рукама кључеви оних кобних врата која се отварају само за мене. Док ти бдиш над тим великим благом мога срца, оно се одмара и његова је безбедност потпуна. Ти стражариш у тишини ноћи као и у вреви дана. Својим неуморним старањем ти подржаваш поштење кад се поколеба. Кад би жене које чуваш зажелеле да се удаље од своје дужности, ти би им убио сваку наду у то. Ти си бич за порок и ослонац верности.

Ти им заповедаш и слушаш их; ти слепо извршујеш све што оне хоће и примораваш их да се оне исто тако

¹ Ерзурум је велики утврђен град у јерменском делу Турске.

² Сафар је други месец у муслиманској години. 1711. године, тј. 1123. године хиџре, тај месец је одговарао нашем месецу фебруару. Као што је познато, муслимани рачунају године од хиџре (хеџире), тј. од Мухамедовог бекства из Меке у Медину (15. јула 662. године наше ере).

³ *Сарај* или *серај* значи *палаћа*. Та реч није синоним речи харем, пошто се харемом назива онај део муслиманске куће у коме живе жене.

подвргавају законима сараја; за тебе је велика част кад им чиниш најситније услуге; ти се с поштовањем и страхом покораваш њиховим оправданим наређењима; ти их служиш као роб њихових робова. Али, у накнаду за то, ти им заповедаш као господар, као и ја сам, кад се побојиш да се неће придржавати закона стида и скромности.

Сећај се увек ништавила из кога сам те извукао кад си оно био последњи међу мојим робовима, да бих те поставио на то место и да бих ти поверио насладе свога срца; буди дубоко понизан према онима које деле моју љубав, али их у исто време нагнај да осете своју велику зависност. Прибави им сва задовољства која могу бити чедна; заваравај их кад су неспокојне, забављај их музиком, играма и слатким напицима; увери их да је потребно да се често окупљају. Ако зажеле да оду у поље, можеш их тамо одвести, али убиј сваког човека који се појави пред њима. Подстичи их на чистоћу, јер је чистоћа огледало чистоте душе. Говори им покаткад о мени. Желео бих да их опет видим на томе дивном месту које оне улепшавају. Збогом.

У Табризу, 18. месеца сафара, 1711.

ПИСМО III

ЗАХИЈА УЗБЕКУ

У ТАБРИЗ

Наредиле смо старешини евнуха да нас одведе у поље; он ће ти рећи да нам се није догодила никаква несрећа. Кад је ваљало да пређемо преко реке и да оставимо своје носилке, ми смо, по обичају, ушле у кутије, а по два роба су нас пренела на раменима, те нас тако нико није могао видети.

Како сам могла живети, драги Узбече, у твом исфханском сарају, кад ме у њему све непрестано подсећа на

моја ранија задовољства и сваког дана подстиче моје жеље с новом жестином? Лутала сам из одаје у одају, једнако те тражећи и никако те не налазећи, већ наилазећи свуда на болне спомене моје минуле среће. Час сам била на месту где сам те, први пут у своме животу, дочекала у загрљај, а час на месту где си ти окончао ону чувену свађу својих жена. Свака од нас је тврдила да је лепша од осталих; пошто смо се послужиле свим накитима и украсима које нам је уобразиља могла да пружи, ми смо дошле да ти се покажемо; ти си са задовољством гледао та чуда наше вештине; ти си се дивио нашој жаркој жељи да ти се свиђамо, која нас беше толико занела. Али ти си убрзо нагнао те позајмљене дражи да устукну пред природнијом љупкошћу; ти си уништио цело наше дело; ваљало је да скинемо те наките који су ти почели сметати; ваљало је да се покажемо пред твојим очима у једноставности природе. Сматрала сам да стид није ништа; мислила сам само на свој успех. Срећни Узбече! Колико се дражи онда показало пред твојим очима! Виделе смо те како се дуго колебаш између тих чаролија; твоја неодлучна душа дуго није могла да се заустави ни на једној; свака нова драж тражила ти је намет; у једном тренутку све си нас засуо пољупцима; твоје радознале очи завири-вале су и у најскривенија места; натерао си нас да за један тренутак заузмемо безброј различитих ставова; била су то увек нова наређења, а и послушност је била увек нова. Признајем ти, Узбече, да ме је једна страст, још јача од самољубља, нагнала да желим да ти се допаднем. Видела сам како неосетно постајем господарица твога срца; ти ме узе, остави ме, врати ми се, и ја умедох да те задржим; ја сам победила, а моје супарнице су очајавале; чинило нам се да смо сами у свету; све оно што је било око нас није више било достојно да нас занима. Дао је бог те су моје супарнице имале храбрости да гледају све доказе о твојој љубави које си ми давао. Да су виделе како сам била усхићена, оне би осетиле колико се моја љу-

бав разликује од њихове; оне би виделе да се нису могле такмичити са мном у осетљивости, ако су се могле такмичити у дражима... Али, где сам ја? Куда ме одводи ова празна прича? Несрећа је за жену кад није нимало вољена; срамота је за њу кад није више вољена. Ти нас остављаш, Узбече, да би лутао по туђим земљама. Шта, зар за тебе не значи ништа кад те неко воли? Авај, ти чак не знаш ништа губиш! Ја уздишем, а уздахе ми нико не чује; теку ми сузе, а ти не уживаш у њима; изгледа да љубав дише у сарају, а твоја неосетљивост те непрестано удаљује од ње! Ах, драги мој Узбече, да си умео да будеш срећан!

У Фатмином сарају, 21. месеца мухарема¹, 1711.

ПИСМО IV

ЗЕФИЈА УЗБЕКУ

У ЕРЗУРУМ

Најзад је ово црно чудовиште одлучило да ме доведе до очајања. Оно хоће да ми на силу одузме моју робињу Зелиду – Зелиду која ме служи с толико љубави и чије веште руке свуда уносе украсе и љупкост. Њему је мало што је тај растанак болан; он жели да буде и сраман. Тај издајник хоће да сматра да јој ја указујем поверење из злочиначких побуда, а зато што му је досадно испред врата, куда га увек шаљем, он се усуђује да претпостави како је чуо или видео нешто што ја чак не могу ни да замислим.

Ја сам веома несрећна! Ни својом повученошћу ни својим поштењем не могу да се заклоним од његових чудних сумњичења: један подли роб напада ме и у самом твом срцу, па треба да се у њему и браним. Не, ја сувише поштујем себе саму да бих се понизила до правдања; ја

¹ Мухарем је први месец у муслиманској години. Према томе, прва два писма писана су после овога.

не желим другог јемца за своје владање сем тебе самог, сем твоје љубави, сем моје, и, ако то треба да ти кажем, драги Узбече, сем својих суза.

У Фатмином сарају, 29. месеца мухарема, 1711.

ПИСМО V
РУСТАН УЗБЕКУ

У ЕРЗУРУМ

Ти си предмет свих исфаханских разговора; говори се само о твом одласку. Једни га приписују твојој лакоумности, а други неком твом болу; бране те само твоји пријатељи, а они не могу да увере никога. Људи не могу да схвате да си могао оставити своје жене, своје рођаке, своје пријатеље и своју отаџбину да би отишао у земље које Персијанци не познају. Рикина мајка је неутешна; она тражи од тебе свога сина, кога си јој ти отео, како вели. Што се мене тиче, драги мој Узбече, ја сам, наравно, склон да одобрим све што ти учиниш, али не могу да ти опростим што си одсутан и, ма какав разлог да ми можеш навести, он неће годити мом срцу. Збогом. Воли ме увек!

У Исфахану, 28. месеца ребија¹, 1711.

ПИСМО VI
УЗБЕК СВОМЕ ПРИЈАТЕЉУ НЕСИРУ

У ИСФАХАН

На један дан хода од Јеревана² напустили смо Персију и ушли у земље којима владају Турци. После дванаест дана стигли смо у Ерзурум, где ћемо се задржати три до четири месеца.

¹ Реби је трећи и четврти месец у арапском календару.

² Јереван је главни град Јерменије.

Треба да ти признам, Несире, да сам осетио потајни бол када сам изгубио Персију из вида и када сам се обрео међу вероломним Османлијама.¹ Уколико сам дубље улазио у земље тих безбожника, утолико ми се више чинило да и сам постајем безбожник.

Често су ми падали на ум моја отаџбина, моја породица и моји пријатељи; опет ме је обузело осећање нежне љубави; неко неспокојство ме је дотукло и допринело томе да увидим да је ово сувише велики подухват за мој мир.

Али ме највише боли срце због мојих жена. Не могу да мислим на њих а да ме не мори бол.

То није стога, Несире, што их волим; у том погледу ја сам толико неосетљив да ништа и не желим. У многим сарајима у којима сам живео ја сам отклањао љубав и уништавао је њом самом; али из саме те моје равнодушности потиче нека потајна љубомора која ме убија. Пред очима ми је један скуп жена које су готово препуштене себи самима, а за њих могу да ми пруже јемство само подле душе. Тешко да бих могао да будем сигуран и кад би ми моји робови били верни, а шта ће тек бити ако они то нису? Какве тужне вести могу да добијем о њима у далеким земљама кроз које ћу пролазити! То је бољка којој моји пријатељи не могу да нађу лека; то је место где су тужне тајне за које они не смеју да знају, а шта би и могли да учине? Зар ја не бих хиљаду пута више волео да се нека кривица заташка него да казна постане очевидна? Поверавам твом срцу све своје јаде, драги мој Несире: то је једина утеха која ми преостаје у стању у коме се налазим.

У Ерзуруму, 10. месеца ребија², 1711.

¹ Персијанци признају законитост четвртог калифа, Алија, Мухамедовог брата од стрица и зета, док Турци признају законитост прва три калифа; отуда нетрпељивост између та два народа.

² Као што је већ поменуто, *реби* је име трећег и четвртог месеца у арапском календару; према томе, ово писмо написано је десетог дана четвртог месеца у години по арапском рачунању.

ПИСМО VII
ФАТИМА УЗБЕКУ

У ЕРЗУРУМ

Има два месеца откако си отпутовао, драги мој Узбече, а ја сам толико утучена да још не могу у то да верујем. Јурим кроз сарај као да си ти у њему; нимало се не заваравам. Шта би могла да чини жена која те воли, која је била навикла да те држи у загрљају; која се старала само о томе да ти да доказа о својој нежној љубави; која је слободна по своме пореклу, а робиња због своје велике љубави?

Када сам се удала за тебе, очи ми још не беху виделе мушкога лица; ти си и сада једини човек кога смем да гледам,¹ јер ја не могу да сматрам за људе ове страшне евнухе, чији је најмањи недостатак то што и нису људи. Кад упоредим лепоту твога лица с ружноћом њихових, ја не могу да се уздржим да се не сматрам срећном. Моја уобразиља ми не пружа заносније слике од чаробних дражи твоје личности. Кунем ти се, Узбече, да бих, кад би ми допустили да одем из овога места где сам затворена због свога положаја; кад би ми допустили да бирам мушкарца међу свим људима у овој престоници народа, – кунем ти се, Узбече, да бих изабрала само тебе. Само ти на свету заслужијеш да будеш вољен.

Не мисли да сам због твоје одсутности занемарила лепоту која ти је драга. Мада нико не сме да ме види и мада су украси којима се китим непотребни за твоју срећу, ја ипак покушавам да се придржавам свога обичаја да ти се свиђам; никад не лежем а да се не намиришем најпријатнијим мирисима. Сећам се онога срећнога доба

¹ Као и Туркиње, Персијанке не смеју да гледају мушкарца, а мужу могу да се покажу и слободно да га гледају тек после венчања. Треба поменути да Персијанци држе своју женску чељад под много строжијим надзором него и сами Турци.

кад си ми долазио у загрљај. У једном пријатном сну, који ме очарава, ја видим предмет своје љубави; моја уобразиља губи се у својим жељама, као што јој годе и њене наде. Понекад мислим да ће ти додијати то мучно путовање, па ћеш нам се вратити; ноћ ми протиче у сновима које сањам и на јави и у сну: тражим те поред себе, а чини ми се да ти бежиш од мене; најзад сама ватра која ме прождире развејава ту чаролију, и ја долазим к себи. Онда сам тако узбуђена...

Ти нећеш поверовати, Узбече, да је немогућно живети у таквом стању; ватра ми протиче кроз жиле. Што не могу да ти искажем оно што тако добро осећам, и како добро осећам оно што ти не могу исказати! У тим тренуцима, Узбече, ја бих дала цео свет само за један твој пољубац. Како је несрећна жена кад има тако жарких жеља, а нема онога који једино може да их задовољи; кад, препуштена себи самој и немајући ништа што би је могло разонодити, мора да живи у навици да уздише и у бесомучности једне подјарене страсти; кад сама није ни издалека срећна, а нема чак ни то преимућство да служи срећи некога другога; кад је непотребни украс сараја, који се чува ради части, а не ради среће њеног супруга!

Како сте свирепи, ви људи! Ви сте очарани кад ми имамо жеља које не можемо да задовољимо; ви тако поступате с нама као да смо неосетљиве, а било би вам веома криво кад бисмо такве и биле. Ви мислите да ће наше жеље, тако дуго пригушиване, планути кад вас угледамо. Тешко је задобити нечију љубав; лакше је да од наших чула доведених до очајања добијете оно што не можете да очекујете од себе самих.

Збогом, драги мој Узбече! Рачунај с тим да живим само зато што те обожавам; душа ми је пуна тебе, а твоја би одсутност, због које и не помишљам да те заборавим, распламтела моју љубав, кад би она могла да буде већа.

У исфаханском сарају, 12. месеца ребија 2, 1711.

ПИСМО VIII

УЗБЕК СВОМЕ ПРИЈАТЕЉУ РУСТАНУ

У ИСФАХАН

Твоје писмо добио сам у Ерзуруму, где се налазим. Нисам ни слутио да ће мој одлазак подићи толико буке; због тога нисам нимало забринут. За чим да се поводим? За обазривошћу својих непријатеља или за својом?

Појавио сам се на двору у својој најранијој младости. Могу рећи да ми се срце није нимало покварило у њему; чак сам био наумио и нешто крупно: одважио сам се да будем честит. Чим сам сазнао за порок, удаљио сам се од њега, али сам му потом пришао, не бих ли га изобличио. Залагао сам се за истину до самога подножја престола; говорио сам тамо језиком који је дотле био непознат, те сам у исти мах изненадио и обожаваоце и идола.

Али, када сам видео да сам због своје искрености стекао непријатеље; када сам наукао на себе суревњивост министара, а нисам био у владаревој милости; када сам се, у једном поквареноме двору, одржавао само слабом честитошћу, ја се одлучих да га напустим. Претварао сам се да имам велику склоност за науке, па сам, самим тим претварањем, доиста и стекао ту склоност. Нисам се више мешао ни у какве послове, те сам се повукао у један летњиковац. Али је и у самој тој мојој одлуци било незгода: увек сам био изложен злоби својих пријатеља, а готово сам самом себи одузео средства да се од ње заштитим. Нека поверљива обавештења нагнала су ме да озбиљно мислим на себе: одлучих да се сам прогнам из отаџбине, а само моје повлачење са двора пружи ми згодан изговор. Одох краљу; ставих му до знања да желим да изучим науке Запада; наговестих му да би и он могао да има користи од мога путовања; он се смилова на мене, те отпутовах и тако лиших своје непријатеље једне жртве.

Ето, Рустане, праве побуде за моје путовање. Пусту Исфахан нека прича! Брани ме само пред онима који ме воле. Препусти мојим непријатељима њихова злобна тумачења; ја сам сувише срећан што је то једино зло које могу да ми нанесу.

Сада се много говори о мени; можда ћу само бити сувише заборављен, а моји ће пријатељи... Не, Рустане, нећу да се подајем тој тужној мисли: ја ћу им увек бити драг; рачунам на њихову верност, као и на твоју.

У Ерзуруму, 20. месеца џемадија 2¹, 1711.

ПИСМО IX

ГЛАВНИ ЕВНУХ ИБИЈУ

У ЕРЗУРУМ

Ти пратиш свога негдашњег господара на путу; ти пролазиш кроз покрајине и краљевине; болови не могу да имају утицаја на тебе: сваког часа виђаш понеку нову ствар; све што видиш забавља те, те ти време неосетно пролази.

Са мнош није исти случај, пошто сам ја затворен у једну страшну тамницу, а увек сам окружен истим стварима и море ме исти јади; стењем под тешким теретом педесетогодишњег старања и брига, а у току свога дугог живота не могу рећи да сам имао један ведар дан и један тренутак мира.

Када је мом првом господару пала на ум страшна мисао да ми повери своје жене и када ме је примамљивим обећањима, поткрепљеним многим претњама, приморао да се заувек растанем са самим собом, ја сам сматрао, онако уморан од вршења најтежих дужности, да ћу своје

¹ Џемади (џумада) је име петог и шестог месеца у муслиманском календару; према томе, ово писмо је писано десетог дана шестог месеца у муслиманској години.

страсти жртвовати своје одмору и своје богатству. Како сам био несрећан! Моја забринута душа износила ми је пред очи накнаду, а не губитак; надао сам се да ћу бити ослобођен од напада љубави самим тим што нећу моћи да је задовољим. Авај, у мени су угашене последице љубавне страсти, а не и њен узрок; и, не само да ми од ње није било лакше, већ сам био окружен предметима који су ме непрестано дражили, Ућох у сарај где је све побуђивало моје жаљење за оним што бејаш изгубио; осећао сам да сам узбуђен сваког часа; чинило ми се да се безброј природних дражи указивало пред мојим очима само зато да ме учвеле; на моју велику несрећу, увек ми је био пред очима један срећан човек. У то мучно време, ја никада нисам одвео неку жену у постељу свога господара, нити сам је икада свлачио а да се нисам вратио у своју одају с жарошћу у срцу и страшним очајањем у души.

Ето како сам провео своју јадну младост. Могао сам да се поверим само себи самом. Опхрван јадима и боловима, морао сам их угушивати у себи, те сам само строгим погледима мерио оне жене које сам толико желео да гледам с нежношћу у очима; пропао бих да су ме прозреле;¹ какве би све користи могле да имају од тога!

Сећам се да сам једног дана био толико усхићен када сам једну жену уводио у купатило да сам се избезумио и да сам се одважио да принесем руку једном страшном месту. Кад размислих о томе, поверовах да ми је дошао последњи дан живота; међутим, имао сам довољно среће да избегнем безброј смрти; али ми је лепотица, од које сам начинио повереника своје слабости, скупо наплатила своје ћутање: потпуно сам изгубио власт над њом, па ме је после тога приморавала на попуштања због којих сам много пута могао да изгубим живот.

¹ Као што се види из овог писма, евнуси (ушкопљеници) не губе потпуно полну способност. Познаваоци муслиманског живота тврде да су се неки евнуси чак и женили и да су били срећни у браку.

Најзад се угасила ватра моје младости; стар сам и спокојан у том погледу: гледам жене с равнодушношћу и враћам им мило за драго за сав њихов презир и за све муке које сам подносио због њих. Увек се сећам да сам рођен да заповедам, те ми се чини да опет постајем човек кад ми се укаже прилика да још заповедам. Мрзим их кад их хладнокрвно посматрам и откад ми разум допушта да видим њихове слабости. Иако их чувам за другог човека, мени улива потајну радост задовољство што их приморавам да ме слушају; кад их лишавам свега, чини ми се да то чиним ради себе, и због тога увек осећам неко посредно задовољство; налазим се у сарају као у некоме малом царству, а моје самољубље – једина страст која ми остаје – задовољава се мало тиме. Са задовољством видим да се све врзе око мене и да сам потребан сваког часа. Драговољно примам на себе мржњу свих тих жена, којом се учвршћујем на месту које заузимам. Због тога оне немају посла с незахвалником: оне ме налазе испречена испред свих својих најбезазленијих задовољстава; ја им се увек указујем као неуклоњива брана; оне науме да нешто учине, а ја их одједном заустављам: наоружавам се одбијањем, заодевам се бодљама обзира, а у устима увек имам само речи дужности, поштења, стида и скромности; доводим их до очајања говорећи им непрестано о слабостима њихова пола и о господаревој власти; затим им се жалим да морам да будем тако строг, те изгледа да желим да им ставим до знања да немам неких других поуда сем њихова добра и да сам им веома одан.

То не бива а да притом и ја сам немам безброј непријатности и да те осветољубиве жене не гледају да ми узврате непријатности које им наносим. Њихове су освете страховите. Између нас се смењује господарење и потчињеност, као плима и осека; оне увек сваљују на мене дужности које ме највише понижавају; оне испољавају презир коме нема равна, и, не обазирјући се на моју старост, траже да устајем по десет пута ноћу за најмању

ситницу; непрестано ме засипају наређењима, заповести-ма, пословима, ћудима; изгледа да се смењују да би ми задале посла, а њихове ћуди јављају се једна за другом. Често им годи да ме натерају да удвостручим своје старање; приређују ми лажне исповести: час дођу па ми кажу како су виделе неког младића како иде око зидова; други пут веле да су чуле неку буку или пак да треба продати неко писмо; све ме то узнемирује, а оне се смеју тој мојој узнемирености; њима је мило кад гледају како се мучим. Други пут, опет, привезују ме иза својих врата и држе ме тако везана и дању и ноћу. Често се претварају да су болесне, да имају несвестицу, да се плаше: никад не оскудевају у изговору када ваља да ме воде куда хоће. У таквим приликама потребна је слепа послушност и безгранична предусретљивост: одбијање у устима човека као што сам ја било би нешто нечувено; а ако бих оклевао да их послушам, оне би имале право да ме казне. Више бих волео да изгубим живот, драги Ибене, него да подносим толико понижење.

То није све: ја никада ни за тренутак нисам сигуран да ми је господар наклоњен; у његовом срцу имам толико исто непријатеља који ми раде о глави; оне имају своје четврти сата када ме господар не слуша, четврти сата кад им он ништа не ускраћује, четврти сата кад сам ја увек крив. Ја водим љутите жене у постељу свога господара: мислиш ли ти да се тамо нешто ради мени у прилог и да ће моја превагнути? Ја могу да се надам сваком злу од њихових суза, од њихових уздаха, од њихових загрљаја, па чак и од њихових задовољстава; оне се налазе на месту својих тријумфа; њихове дражи постају страшне за мене: због мојих садашњих услуга за тренутак се прелази преко свих мојих ранијих услуга, и нико не може да ми јемчи какав ће бити мој господар када више не влада собом.

Колико пута ми се догодило да легнем у милости, а да устанем у немилости! Шта сам радио онога дана када су ме на онако недостојан начин шибали око сараја?

Оставио сам једну жену у господареву загрљају; чим је видела да је он пао у ватру, она је пролила бујицу суза; пожалила му се, а пожалила му се тако обазриво да су њене жалбе биле утолико веће уколико је била већа његова љубав коју је она побуђивала. Како сам могао да се одржим у тако критичном тренутку? Пропао сам онда када сам се томе најмање надао; био сам жртва љубавног преговарања и споразума закљученог уздасима. Ето, драги Иби, у каквом сам тешком стању увек живео.

Како си ти срећан! Ти се стараш само о Узбеку. Лако ти је да му угодиш и да останеш у његовој милости до последњег дана твога живота.

У исфаханском сарају, последњег дана у месецу сафару, 1711.

ПИСМО X

МИРЗА СВОМЕ ПРИЈАТЕЉУ УЗБЕКУ

У ЕРЗУРУМ

Ти си био једини човек који ми је могао заменити одсутнога Рику, а само би Рика могао да ме теши кад си ти одсутан. Недостајеш ми, Узбече; ти си био душа нашега друштва. Колико је насиља потребно да се раскину обавезе које су дали срце и ум!

Ми овде много расправљамо; наше расправе се обично тичу морала. Јуче је покренуто питање о томе да ли су људи срећни стога што имају задовољства и што задовољавају своја чула или стога што се придржавају врлине. Често сам слушао како кажеш да су људи рођени да буду честити, а да је правичност одлика која им је исто толико својствена као и живот. Објасни ми, молим те, шта тиме хоћеш да кажеш.

Разговарао сам с мулама¹, који ме доводе до очајања својим наводима из Курана, јер им ја не говорим као

¹ У Персији се мулама називају дервиши (муслимански калуђери).

прави верник, већ као човек, као грађанин, као отац.
Збогом!

У Исфахану, последњег дана у месецу сафару, 1711.

ПИСМО XI

УЗБЕК МИРЗИ

У ИСФАХАН

Ти се одричеш свога разума да би искушао мој; ти се спушташ тако ниско да ме питаш за савет; ти мислиш да сам ја у стању да те поучим. Драги мој Мирза, има нешто што ми је још пријатније него лепо мишљење које си стекао о мени, а то је твоје пријатељство.

Да бих извршио оно што ми наређујеш, мислио сам да не морам да се служим овако апстрактним разлагањима. Има извесних истина у које није довољно уверити човека, већ га треба нагнати да их осети; такве су истине о моралу. Можда ће ти ова прича боље пристајати него неко оштроумно филозофирање.

У Арабији је био један мали народ, назван Троглодитима, који је водио порекло од старих Троглодита, а ови су, ако поверујемо историчарима,¹ више личили на животиње него на људе. Они нису били тако ружни нити длакави као медведи, нису сиктали и имали су очи, али су били тако зли и свирепи да међу њима није било никаквог закона правичности и правде.

Имали су краља страног порекла, који је био веома строг према њима, желећи да сузбије њихову урођену

¹ Херодот и Плутарх помињу неколико народа у Африци под тим именом. Латински географ Помпоније Мела (I век) каже да су Троглодити живели у Етиопији и да су становали у пећинама, по чему су и названи Троглодитима, а да су се хранили пресним месом и да су више мумлали него што су говорили.

злобу, али се они заверише против њега, убише га и по-таманише целу краљевску породицу.

Пошто то учинише, окупише се да изаберу владу, па, после многих размирица, заведоше судове. Али тек што изабраше судије, ови им постадоше тако неподношљиви да и њих побише.

Ослободивши се тога новог јарма, тај народ више није никога питао за савет сем своју дивљу природу. Сви се сагласише у томе да не слушају више никога, да свако води рачуна о својим интересима, не хајући за интересе других.

Та једнодушна одлука била је необично пријатна сваком појединцу. Они су говорили: „Зашто да се убијам радећи за људе за које нимало не марим? Мислићу само на себе. Живећу као срећан човек. Шта ме се тиче да ли ће и остали бити срећни! Подмириваћу све своје потребе, а ако само имам што ми треба, нећу се нимало бринути о томе да ли остали Троглодити живе у беди.”

Беше дошло време сетве, те свако рече: „Ја ћу узорати своју њиву само зато што хоћу да се снабдем пшеницом која ми је потребна за исхрану; већа количина пшенице не би ми била потребна; нећу да се мучим узалуд.”

Земља у тој малој краљевини није била исте каквоће: било је неплодне и планинске земље, а било је и земље у низинама коју је натапало више потока. Те године беше велика суша, те њиве на брдима потпуно омануше, а њиве које беше могућно заливати донеше обилан плод; тако на брдима готово сви изумреше од глади због суровости осталих, који не хтедоше да са њима поделе своју летину.

Наредна година беше веома кишовита: њиве на брдима понеше не може бити боље, а њиве у низинама поплави вода. Половина народа поче опет да се тужи на глад, али ти јадници наиђоше на исто тако сурове људе као што беху и сами.

Један од највићенијих грађана имађаше веома лепу жену; његов сусед се заљуби у њу и оте му је; из тога се изроди велика свађа, а после многих увреда и удараца обојица пристадоше да им пресуди један Троглодит који је за време републике уживао неко поверење. Одоше му и хтедоше да му наведу своје разлоге. „Шта ме се тиче”, рече тај човек, „да ли је та жена твоја или твоја? Ја треба да поорем њиву, па ваљда нећу дангубити у изглађивању ваших размирица и бавити се вашим послом, а занемаривати свој. Молим вас да ме оставите на миру и да ми више не досађујете својим свађама!” Нато их остави, па оде да обрађује своју земљу. Отмичар, који беше јачи, закле се да ће пре умрети него што ће вратити ону жену, док онај други, огорчен због неправде коју му је учинио сусед и због судијине суровости, пође кући, кад на путу наиђе на једну младу и лепу жену која се враћаше с извора; како више није имао жене, она му се свиде, а свиде му се још и више кад сазнаде да је то жена онога човека кога је хтео узети за судију и који је био тако мало осетљив према његовој несрећи. Он је оте и одведе је својој кући.

Беше један човек, па имађаше доста плодну њиву и веома марљиво је обрађиваше; два његова суседа се удружише, па га најурише из куће и узеше му њиву; они склопише савез да се бране од сваког који зажели да им приграби њиву, те се тако одржаше неколико месеци. Али једном од њих додија да дели оно што је могао да има сам, те уби другога и постаде једини господар целе њиве. Ни његово газдовање не потраја дуго: два друга Троглодита дођоше и нападоше га, а он беше слаб и не могаде се бранити, те га они убише.

Један готово сасвим наг Троглодит виде како се продаје вуна, па запита пошто је; продавац рече у себи: „Разуме се да за своју вуну не могу да тражим више новаца него што ми треба да купим две мерице пшенице, али ја ћу је продати четири пута скупље, не бих ли добио осам мерица пшенице.” Купац није имао куд, већ је мо-

рао да плати онолико колико му је затражио продавац. „Баш ми је мило”, рече продавац, „сад ћу имати пшенице!” – „Шта кажете”, прихвати купац, „потребна вам је пшеница? Ја је имам на продају, само ће вас можда изненадити цена, јер знате да је пшеница веома скупа и да глад влада готово свуда; али вратите ми новац, па ћу вам дати једну мерицу пшенице, пошто вам је друкчије нећу дати, па макар цркли.”

Међутим, нека страшна болест беснела је у целом том крају. Један вешт лекар дође из суседне земље и даде лекове у тако срећан час да излечи готово све који му се поверише. Кад болест престаде, он оде онима које беше лечио да му плате, али га сви одбише; он се врати у своју земљу и стиже у њу мртав уморан од дугога пута. Али убрзо сазнаде да се она иста болест опет појавила и да је више него икад харала по тој незахвалној земљи. Сад Троглодити одоше лекару, не чекајући да им он дође. „Одлазите, неправедни људи”, рече им он, „у вашој души је смртоноснија болест од болести од које желите да се излечите; ви не заслужујете да вас земља држи, јер нисте нимало човечни и не знате за законе правичности; кад бих се успротивио правичном гневу богова који вас кажњавају, ја бих веровао да их врећам.”

У Ерзуруму, 3. месеца цемадија 2, 1711.

ПИСМО XII

УЗБЕК ИСТОМЕ

У ИСФАХАН

Видео си, драги мој Мирза, како су Троглодити пропали баш због свога неваљалства и како су били жртва својих властитих неправди. Од толиких породица, било их је само две које су избегле народну несрећу. У тој земљи била су два веома чудна човека: они су били човечни, знали су шта је право и волели су поштење; исто то-

лико везани међу собом правичношћу свога срца колико и поквареношћу срдаца осталих, они су видели ту општу ојађеност и саучествовали су у њој само из сажаљења: она је била побуда за ново удруживање. Они су заједничким старањем радили на заједничком добру; међу њима није било размирица, сем размирица које су потицале из благог и нежног пријатељства, и они су тако живели срећним и спокојним животом у најзабаченијем крају земље, одвојени од својих земљака који су се љутили због њихова присуства; њихова земља, коју су обрађивали својим поштеним рукама, као да је сама рађала.

Они су волели своје жене, а и жене су њих нежно волеле. Они су сву своју пажњу обрађали на то да своју децу одгаје у честитости. Непрестано су им указивали на несреће њихових земљака и износили им пред очи тај тако жалостан пример; нарочито су их упућивали да осете да се добро појединаца увек налази у заједничком добру, да је жеља за издвајањем исто што и жеља за пропашћу; да честитост није нешто што треба да нас стаје муке; да на њу нипошто не треба гледати као на неки тежак посао, а да је правичност према ближњему милосрђе према себи.

Они су ускоро дочекали утеху честитих очева, а она се састојала у томе што су имали децу која су им била слична. Млад народ се подизао пред њиховим очима и повећавао се срећним браковима: било их је више, а увек су били подједнако сложни, и честитости не само да је било мање у том мноштву, већ је, напротив, она ојачала, захваљујући великом броју примера.

Ко би могао овде да опише срећу тих Троглодита? И богови су морали да заволе тако правичан народ. Чим су му се отвориле очи и чим је сазнао за богове, он је научио да их се боји; и вера је ублажила у обичајима оно што је у њима од природе било остало сувише сурово.

Они су завели светковине у част богова. Славиле су их девојке, окићене цвећем, и млади момци, уз складну пољску музику; затим су приређиване гозбе на којима радост није била мања од умерености. На тим скуповима

проговарала је безазлена природа; на њима су се људи научили да дају срце и да га примају; на њима је девичанска стидљивост, руменећи, признавала оно што би јој се отело, а што ће ускоро потврдити очеви својим пристанком, а на њима су и нежне мајке радо и зарана предвиђале будуће брачне везе, пуне блакости и верности.

Одлазили су у храм да се моле боговима да им буду наклоњени; они се нису молили за богатства и тегобно обиље; сличне жеље нису биле достојне срећних Троглодита; они су то могли да пожеле само својим земљацима. Они су долазили пред олтар само зато што су желели да се моле за здравље својих очева, за нежну љубав својих жена, за љубав и послушност своје деце. Девојке су тамо долазиле да принесу на жртву своје срце, и оне нису молиле богове за коју другу милост сем за милост да могу усрећити којег Троглодита.

Увече, када су стада напуштала ливаде и када су се уморни волови враћали вукући плуг, они су се окупљали и, за време скромног обеда, певали о неправдама старих Троглодита и о њиховим несрећама; о честитости која се поново рађа с једним новим народом и о његовој срећи; певали су славећи богове, њихову милост која увек прати људе кад се моле за њу, и њихов неизбежан гнев на оне који их се не боје; затим би описивали милине сеоскога живота и срећу коју доноси занимање увек урешено невиношћу. Убрзо затим предавали су се сну који ни су нарушавале бриге и болови.

Природа није мање задовољавала њихове жеље него што је задовољавала њихове потребе. У тој срећној земљи није се знало за грамзивост; људи су даривали једни друге, а онај који је давао увек је мислио да он има превагу. Троглодитски народ је сматрао себе за једну једину породицу; стада су готово увек била помешана, а једина мука, коју обично нису ни задавали себи, састојала се у томе да их раздвајају.

У Ерзуруму, 6. месеца цемадија 2, 1711.